

==== Takács Tibor =====

/// A forradalom mint emlék(mű) és (mű)történelem: 1972. március 21.

A 70 éves Gyáni Gábornak

=== 1

A Tanácsköztársaság kikiáltásának 53. évfordulóján, 1972. március 21-én délelőtt koszorúzási ünnepséget tartottak a budapesti Felvonulási téren. A Himnusz elhangzása után a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), a Minisztertanács, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) és a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága nevében helyeztek el koszorúkat a tanácsköztársasági emlékmű talapzatán, amelynél katonák, rendőrök és munkásörök álltak díszőrséget. Az ünnepség az Internacionáléval ért véget. Az országos napilapok kivétel nélkül beszámoltak az eseményről, a *Népszabadság* és a *Népszava* fényképet is közölt róla, előbbi azzal az aláírással, hogy „Budapest dolgozói” helyezik el virágjaikat az emlékműnél.¹ A hivatalos tudósítások arról már nem adtak hírt, hogy a megemlékezésen rendkívüli esemény is sor került.

Az emlékműhöz kirendelt rendőrök az ünnepség kezdetén felfigyeltek egy hosszú hajú fiatalemberre, aki a jelenlévők között járkált, és gesztikulálva mondott nekik valamit. Közelebb húzódva hallották, hogy olyasmiket beszélt: „ne csináljatok semmit, ez az idő nem alkalmas, oszoljatok szét” stb. Egy csoport el is ment a helyszínről. A rendőrök úgy látták, hogy az illető csakis „összekötő” lehet, aki utasításokat ad a téren jelen lévő társainak. Az ünnepség végén a fiatalember a Hősök tere felé indult, amikor a rendőrök igazoltatták, majd egy rendőrautóba ültették. Nemsokára kiderült, hogy a központi ügyelet már korábban utasítást adott a férfi előállítására, akiről akkor még csak annyit tudtak, hogy egy bizonyos Wartburg sze-

¹== Koszorúzás a tanácsköztársasági emlékműnél. *Népszabadság*, 1972. március 22. 1. Koszorúzás a tanácsköztársasági emlékműnél. *Népszava*, 1972. március 22. 1. Ünnepelesen megkoszorúzták a Tanácsköztársaság emlékművét. Országszerte megemlékeztek a KISZ megalakulásáról. *Magyar Hírlap*, 1972. március 22. 1. A Tanácsköztársaság évfordulója. Ünnepségek országszerte. *Magyar Nemzet*, 1972. március 22. 3.

mélyautót vezet. Elfogásakor kiderült, hogy a fiatalember Demszky Gábor joghallgató. Rajta kívül a rendőrök még tíz személyt igazoltattak a környéken, akik valamennyien vörös kokárdát viseltek, és többségükben ők is joghallgatók voltak. Végül Demszkyt és Tóth Lászlót bevitték a VIII. kerületi kapitányságra – utóbbi maga ragaszkodott ehhez.² A két fiatal meghallgatásában a kerületi rendőrök mellett a BRFK állambiztonsági tisztjei is részt vettek. Később megjelent a kapitányságon egy harmadik egyetemista, Szász András is, akit szintén kikérdeztek.³

Tóth Lászlóék elmondták: felháborította őket, hogy pár nappal korábban, március 15-én „ellenforradalmi” jellegű, „nacionalista” tüntetésre került sor,⁴ ezért azt találták ki, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulóján vörös kokárdás demonstrációt tartanak. Ötletüket előadták a március 16–18. között Gödöllőn megrendezett országos tudományos diákköri konferencián is, ahol a jelenlévők többsége támogatta a rendszer melletti kiállást, „mivel egyetértettek abban, hogy az 1956-os ellenforradalom megismétlődését el kell kerülni”. Március 18-án kb. 10–15 joghallgató Báron György lakásán megtárgyalta a dolgot, és a többség a tüntetés megszervezése mellett döntött. A terv szerint mintegy 200 főt kívántak mozgósítani, akik vörös kokárdát, Lenin-jelvényeket viselve, a jogi kar épülete elől indulva a Kis-körúton, a Népköztársaság útján (ma Andrásy út) és a Dózsa György úton haladva a tanácsköztársasági emlékműhöz vonulnak, ahol piros virágokat helyeznek el, majd letelepedve mozgalmi dalokat énekelnek. Az elhatározásuknak megfelelően mozgósítani is kezdték ismerőseiket, köztük gimnazistákat is.

Tóth László március 19-én négyszemközt, majd 20-án mások társaságában beszélt a tervezett akcióról Kozma Pállal, a politikai gazdaságtan tanszék vezetőjével (nem mellesleg munkásörparancsnokkal), aki igyekezett lebeszélni őket a tüntetés megtartásáról. A fiatalok azonban a március 20-án délben megtartott újabb találkozásjukon kitartottak elképzelésük mellett, azon csupán annyit módosítottak, hogy lemondtak a felvonulásról, és az új terv szerint a Lenin szobortól vonultak volna át az 1919-es emlékműhöz. Elhatározták azt is, hogy megpróbálnak engedélyt kérni a rendőrségtől, amire Aradi Béla joghallgató vállalkozott. Elment a Belügyminisztérium (BM) Központi Panaszirodájára, ahol bejelentést tett a tervezett demonstrációról, engedélyt kért annak megtartására, illetve rendőri védelmet kért az esetleg megjelenő huligán elemektől. A hatóságok azonban nem engedélyezték a tüntetést,

2 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 194–195. Jelentés, 1972. március 21. A jelentést a XIV. kerületi kapitányság bünyügyi osztálya készítette.

3 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 118–121. Jelentés szervezetén kívüli tüntetési előkészületekről március 21-ére, 1972. március 21.

4 = = 1972. március 15-én több száz fiatal, zömében középiskolás és egyetemista gyűlt össze Budapesten a Petőfi- és a Kossuth-szobornál, valamint a Batthyány-örökmécsesnél, hogy méltóképpen megünnepeljék az 1848-as forradalmat. A rendőrök szétverték a „rendzavarást”, több tucat fiatalot letartóztattak. Az események megtorlásaként 15 személyt elítéltek, többeket rendőrhatalom általi figyelmeztetésben részesítettek, illetve sokan nem folytathatták tanulmányaikat sem.

mondván, ha a fiatalok meg akarják ünnepelni az évfordulót, csatlakozzanak a hivatalos rendezvényhez. (Aradi a BM-ben elég stréber módon viselkedett: hangsúlyozta, az ő javaslata volt, hogy kérjenek engedélyt a demonstrációra, amire a többiek csak azért bólintottak rá, mert kész tények elé kívánták állítani a rendőrséget. Kijelentette, hogy nem vesz részt az engedély nélküli rendezvényen; ennek az ígértének állítólag eleget is tett, aznap ki sem mozdult otthonról.)

Időközben Kozma Pál tájékoztatta a hallgatók tervéről az egyetem párttitkárát, Magyar Györgyöt, aki ezek után figyelmeztette a fiatalokat: a tervezett tüntetés a törvényes keretek átlépését jelenti, ami nem marad következmények nélkül. Az oktatóknak azonban nem sikerült meggyőzniük a hallgatókat arról, hogy álljanak el a tüntetés megszervezésétől; Tóth László a vita során állítólag azt mondta, hogy „stratégiailag” elutasítja a rendszert, a jelen helyzetben csupán „taktikailag” támogatja azt. Este újból összegyűltek Báron György hallgatótársuk lakásán, és éjszakába menő vita után úgy döntöttek, hogy lefűjják a tüntetést, illetve reggel végigjárják a tervezett gyülekezőhelyeket, hogy az ott megjelent fiatalokat lebeszéljék a hivatalos rendezvényen kívüli ünneplésről. Egyedül Aradi Béla állított mást: szerinte Tóth László alapvetően egyetértett azzal, hogy az akció könnyen rendzavaráshoz vezethet, mégis ragaszkodott a demonstráció megtartásához, mert meg kell mutatni, hogy „van itt egy erő, amit a március 15-i zavargások résztvevőivel szembe lehet állítani”. Lehet, hogy kapnak egy-két pofont a rendőröktől, de valamit tenniük kell, hogy alternatívát mutassanak a fiataloknak. Báron és Demszky azzal érveltek az akció megtartása ellen, hogy balról rúgnának abba a rendszerbe, amelyet március 15-én jobboldalról támadtak, bár hangsúlyozták, hogy a rendszerrel nem értenek egyet, utóbbi például totalitárius államnak tartotta azt. Tóth végül hazaküldte azokat, akik nem értettek egyet a tüntetés megtartásával, így Aradi is eltávozott onnan – Tóth szerint felszólítása kizárólag az ő eltávolítását célozta, ugyanis ő nem tartozott közéjük, senki sem ismerte a társaságban.

Állításuk szerint Tóth, Demszky és társaik – a fentieknek megfelelően – előbb a jogi kar Egyetem téri épülete előtt, majd a Dózsa György úton csoportról csoportra járva próbálták hazatérésre felszólítani a fiatalokat; utóbbi helyen aztán elfogták őket. A hatóságok azonban jelenlétüket úgy értelmezték, hogy a fiatalok kitartottak a tüntetés megrendezése mellett, és csak a dékáni titkárság vezetőjének, majd a dékánnak a felszólítására, rövid morgolódás után távoztak az egyetem épülete elől; közülük Tóth, Demszky és még páran személyautóval a Dózsa György útra mentek. Mint említettem, ők azt állították, azért, hogy onnan is hazaküldjék a hívásukra megjelenteket, illetve – ahogy a BM-ben javasolták nekik – részt vegyenek a hivatalos ünnepségen.⁵

⁵ = A történetek elbeszélései: ÁBTL 3.1.5. O-14991. 118–121. Jelentés szervezeten kívüli tüntetési előkészületekről március 21-ére, 1972. március 21. Uo. 131. Jegyzőkönyv, 1972. március 20. Uo. 135–137. Aradi Béla bejelentése, 1972. március 20. Uo. 142–144. Feljegyzés az Aradi Bélával folytatott beszélgetésről, 1972. március 23. ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 31–

Az egyetemeken jelentkező „ellenséggel” foglalkozó BM III/III-2/a. alosztály „Anarchisták” fedőnéven előzetes ellenőrzés alá vonta a március 21-én „a hivatalos ünnepi programtól eltérő külön politikai demonstráció, tüntetés” végrehajtását tervező csoportot, egészen pontosan Tóth Lászlót, Demszky Gábort, Báron Györgyöt és – a hozzájuk köthető, bár a szervezésben részt nem vevő – Csillag Györgyöt.⁶ Tóth László azonban nem 1972 márciusában került az állambiztonság látókörébe, hanem már 1971 őszén felfigyeltek rá, mert a középiskolások számára szervezett Studium Generale előkészítő tanfolyam keretében terjesztette „ellenséges” nézeteit, illetve a kínai kulturális forradalommal kapcsolatos anyagokat. (Az ún. ügyjelzés már ekkor az „Anarchisták” fedőnevet kapta.) A politikai rendőrségnek sikerült is megszereznie az ellenségesnek tartott irományokat, valamint Tóth középiskolásokkal folytatott levelezését (a diákokat meg is hallgatták), illetve jelezték a problémát az egyetem vezetésének, melynek eredményeképpen a „problémás” személyeket kizárták a Studium Generaleban folyó oktatói tevékenységből. Tóth azonban tovább folytatta „szélsőséges, anarchista” nézetei terjesztését és „rendbontó tevékenységét”, például fellépett az érvényben lévő beszámoltatási rendszer megváltoztatásáért, a szabad oktatóválasztásért, majd a gödöllői diákköri tanácskozáson vitát provokált. Az 1972. márciusi fejlemények végképp meggyőzték a politikai rendőrséget arról, hogy itt egy valóságos, szervezett „csoport” működik, amely különböző akciókat szervez és a rendzavarástól sem riad vissza.⁷

Március 21. után fokozták a fiatalok ellenőrzését, telefonjaikat lehallgatták,⁸ illetve hálózati személyeken keresztül is figyelték őket, akik nyomon követték az egyetemi fegyelmi eljárást és a hallgatók ezzel kapcsolatos hangulatát is.⁹ Miután a történésekről kevés információ állt rendelkezésre, nem meglepő, hogy az egyetemen különböző fantasztikus hírek terjedtek: például arról, hogy Demszky beszédet is mondott az emlékműnél, illetve a Dózsa György úton Tóth kiadta a jelszót: ez a

39. Fegyelmi határozat, 1972. június 1. Uo. 40–46. Demszky Gábor fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 6. Uo. 47–53. Tóth László fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 7.

6 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 9–11. Határozat előzetes csoportdosszié nyitására, 1972. április 5.

7 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 171–183. Összefoglaló jelentés és javaslat Tóth László és társai ügyében, 1972. április 5.

8 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 122. Javaslat Báron György 3/a. operatív ellenőrzésére, 1972. március 21. Uo. 127–128. Javaslat Tóth László 3/a. operatív ellenőrzésére, 1972. március 22. Uo. 129–130. Javaslat Demszky Gábor 3/a. operatív ellenőrzésére, 1972. március 22. Tóth, Báron, valamint Csillag György telefonját december 31-ig, Demszkyét december elejéig hallgatták le: ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 143–144. Javaslat az „Anarchisták” fn. ügy realizálásának ütemezésére, 1972. december 11.

9 = = Elsősorban a „Garay” és „Bíró Csilla” fedőnevű informátorokat használták fel, jelentéseik megtalálhatóak a dossziében. Lásd még: ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 8–12. Intézkedési terv az „Anarchisták” fn. előzetes csoportdossziés ügyben, 1972. május 9.

rendszer nekünk nem kell.¹⁰ (Mint láttuk, az akcióra még az állambiztonság szerint sem került sor.) A hallgatók többsége úgy látta, már hamarabb fel kellett volna lépni Tóthékkal szemben, mert az engedékeny magatartás ide vezetett; ám úgy gondolták, befolyásos, magas pozícióban lévő szülei és támogatóik megmentik majd őket a komolyabb retorzióktól.¹¹ Olyan hírek is terjengtek, hogy Tóth Biszku Béla, a korábbi belügyminiszter rokona, ezért tudott már korábban is több balhét megúszni.¹² Ez természetesen nem volt igaz, ám az állambiztonságnak tekintettel kellett lenni a szülői háttérre: „*Elgondolkodtató, és a további lépéseink kialakítását is befolyásoló az a körülmény, hogy a fenti tevékenységet szervező egyetemi hallgatók szülei között jelenleg komoly funkciót betöltő elvtársak is vannak.*” Példaként megemlézték, hogy Tóth László nevelőapja a VM nyugállományú ezredese, anyja pedig az MSZMP Központi Bizottságának (KB) politikai munkatársa.¹³ Emellett állítólag Tóthék nem rejtették véka alá, hogy bíznak „befolyásos” ismerőseik támogatásában.¹⁴ Pár hét elteltével aztán a jogász hallgatók körében már nem volt beszédtema az ügy, a fegyelmi eljárás befejeztével pedig végképp aktualitását veszítette.¹⁵

A jogi kar vezetése június 1-jén hozta meg a határozatot az ügyben: a döntés értelmében Tóth Lászlót kizárták a jogi karról, Demszky Gábort és Szász Andrást két félévre eltiltották tanulmányaik folytatásától, míg Báron Györgyöt és Gara Istvánt megrovásban részesítették. Az indoklás szerint a hallgatók „az általuk ellentüntetésnek nevezett illegális megmozdulás” szervezésével fegyelmi vétséget követtek el. Tetűik súlyát az is növelte, hogy középiskolásokat vontak be a tüntetésbe, azaz „a serdületlen ifjúságot lázították a Magyar Népköztársaság törvényes rendje ellen”. (Vagyis a Tanácsköztársaságra való megemlékezés keretében, az internacionalizmus jegyében tervezett tüntetést a dékán nem a szocialista rendszer melletti kiállásként, hanem rendszerellenes akcióként értékelte.) Az indoklás megemlégtette azt is, hogy a szervezők a gödöllői diákköri konferencián a nyugati újbaldal nézeteit¹⁶ propagál-

10 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 184–185. „Garay” fn. informátor jelentése, 1972. április 11. ÁBTL 3.1.5. O-14991/L. 5–6. Átirat, 1972. március 28. A hozzáfűzött értékelés szerint (uo. 7.) a jelentés megerősítette az állambiztonság rendelkezésére álló adatokat, ami azért különös, mert máshol egyáltalán nem említik, hogy bárki is beszédet mondott volna az emlékműnél.

11 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 153–154. „Bíró Csilla” fn. informátor jelentése, 1972. március 28.

12 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/L. 54–55. „Garai” fn. informátor jelentése, 1972. június 8.

13 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 171–183. Összefoglaló jelentés és javaslat Tóth László és társai ügyében, 1972. április 5.

14 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/L. 13–15. „Garai” fn. informátor jelentése, 1972. május 13.

15 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 209–210. Jelentés Aradi Béláról, 1972. május 2. ÁBTL 3.1.5. O-14991/L. 75–76. „Garai” fn. informátor jelentése, 1972. július 4.

16 == A legfontosabb 68-as „ideológusok” írásai – természetesen a „helyes” értelmezési keretbe állítva – Magyarországon is megjelentek, lásd: Köpeczi (szerk.), 1970. Két alapvető munka azonban csak a rendszerváltás után jelenhetett meg (bár az előbbi belső terjesztésű kiadványként hozzáférhető volt a pártkáderek számára): Marcuse,

ták (a munkásosztály a jólétében elvesztette forradalmiságát, a forradalom új bázisát az értelmiség és a diákok képezik; a hatalom számára korlátozott volta nem teszi lehetővé, hogy tömegtüntetést szervezzen a március 15-i események ellensúlyozására stb.), illetve Tóth László korábban a kínai kulturális forradalommal kapcsolatos propagandaanyagot terjesztett.¹⁷

Demszky és Tóth megfellebbezték a döntést, rámutatva a határozat indoklásának tárgyi tévedéseire, ellentmondásaira. Arra is hivatkoztak, hogy ők nem alkottak „csoportot”, csupán a közös társadalomtudományos érdeklődés hozta össze őket, és nem valamilyen eszmei alap. Tóth László hangsúlyozta, hogy „újbaloldali” nézeteit a különböző vitakörökben korábban is hangoztatta, mégsem vonták felelősségre emiatt. Semmilyen engedély nélküli akcióra nem került sor, a kokárdát kizárólag az ünnep miatt viselték, és csak az egyetem előtt, az emlékműnél már nem. Hangsúlyozták a tervezett akciójuk kommunista, internacionalista jellegét, és tagadták, hogy az illegális lett volna, nem tartották titokban, hiszen oktatóikkal és az egyetem párttitkárával is beszéltek róla, illetve értesítették a BM-et is.¹⁸ A fellebbezéseknek azonban nem volt foganatja, Demszky Gábor egy évig taxisofőrként dolgozott, míg Tóth László csak évekkel később Pécsen, levelező tagozaton fejezhette be tanulmányait.¹⁹

A fegyelmi határozat szövegében nem nehéz felfedezni az állambiztonsági jelentések egynémely megállapítását. Az egyetem vezetése és a politikai rendőrség is rendbontásnak értelmezte a március 21-i tüntetés tervét, mindkettő az ellenséget látta Tóth Lászlóban és társaiban, és azért ítélte különösen súlyosnak a ténykedésüket, mert azzal zavarokat okozhattak a velük kapcsolatba került fiatalok gondolkodásában. Mindez nem csak arra vezethető vissza, hogy a fiatalok tevékenységét ugyanabba a diskurzusba helyezve értelmezték, és ilyen értelemben „a hatalom” képviselőjeként léptek fel. Ennél közvetlenebb kapcsolat is fennállt a két hivatalos olvasat között, az állambiztonság ugyanis igyekezett minden információt megadni a jogi karának ahhoz, hogy a fegyelmi vizsgálat során „*megfelelő felelősségre vonó, visszatartó intézkedéseket tudjanak kialakítani*”.²⁰ (Még olyan adat is felbukkant, amely szerint a fegyelmi eljárást eleve „az operatív szerv”, azaz a III/III. kezdeményezte.²¹) Csáki Ernő, a BM III/III-2. Osztály vezetője az emlékműnél történt rendőri intézkedésekről tájékoztatta Sáránci Imrét, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam-

1990; Debord, 2006. A nyugati újbaloldalra lásd még: Barcsi–Soós, 2019.

17 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 31–39. Fegyelmi határozat, 1972. június 1.

18 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 40–46. Demszky Gábor fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 6. Uo. 47–53. Tóth László fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 7.

19 == Demszky, 2012: 18.

20 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 171–183. Összefoglaló jelentés és javaslat Tóth László és társai ügyében, 1972. április 5.

21 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 127–129. Jelentés Tóth László és társai ügyében, 1972. október 7.

és Jogtudományi Karának dékánját; a levélből egyébként kiderül, hogy az előállított fiatalokat a rendőrségi meghallgatásukat követően elengedték, vizsgálatot vagy eljárást nem indítottak ellenük. (A titkos, operatív ellenőrzésről természetesen nem tett említést.²²)

1972 szeptemberében a BM III/III-2/a. alosztály javaslatot tett az ügy – jogászai véleményezés után történő – „realizálására”, azaz a bizalmas nyomozás lezárására.²³ A vizsgálati osztályon két jogi véleményt is készítettek, amelyek egyaránt arra a megállapításra jutottak, hogy Tóth László és társai sem a Studium Generale keretében, sem az országos tudományos diákköri konferencián, sem pedig március 21-én nem követtek el bűncselekményt. Olyannyira nem, hogy még rendőrhatalósági figyelmeztetés alkalmazását sem tartották indokoltnak velük szemben, már csak azért sem, mert az egyetem már megbüntette őket.²⁴ A III/III. ennek megfelelően járt el, vagyis az egyetem által kiszabott fegyelmi büntetést elégséges „állami” büntetésnek tekintette, és megelégedett figyelmeztető beszélgetések lefolytatásával.²⁵ Az ügyet a BM III/III-2. Osztály ezzel befejezettnek tekintette, Harangozó Szilveszter csoportfőnök, főcsoportfőnök-helyettes azonban többször is visszadobta a lezárási javaslatot, és azt végül – több hónap elteltével – csak azzal fogadta el, hogy Tóth Lászlót továbbra is aktív ellenőrzés alatt kell tartani.²⁶ A „csoportból” egyedül Tóth maradt az állambiztonság nyilvántartásában, mert szűkebb körben továbbra is „felelőtlenül fecsegett” – és persze azért is, mert 1972. március 21-én „rendzavarást kísérelt meg”.²⁷

22 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 192–193. Levél, 1972. április 12.

23 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 106–119. Összefoglaló jelentés az „Anarchisták” fn. ügyben, 1972. szeptember 18.

24 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 121–126. Jelentés az „Anarchisták” fn. ügyben, 1972. október 5. Uo. 127–129. Jelentés Tóth László és társai ügyében, 1972. október 7.

25 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 134–139. Javaslat az „Anarchisták” fn. ügy realizálására, 1972. november 15. Uo. 145–146. Jelentés a Tóth Lászlóval folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 147. Jelentés a Csillag Györggyel folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 148. Jelentés a Demszky Gáborral folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 149–150. Jelentés a Varsányi Gyulával folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 151–152. Jelentés a Báron Györggyel folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 153–154. Jelentés a Szász Andrással folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19.

26 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 167–170. Javaslat az „Anarchisták” fn. előzetes csoportdossziés ügy lezárására, 1973. január 4. Uo. 172–173. Javaslat az „Anarchisták” fn. előzetes csoportdossziés ügy lezárására, 1973. január 18. Uo. 193–195. Javaslat az „Anarchisták” fn. ügy lezárására, 1973. június 15. Az „Anarchisták” fedőnevű ügyet korábban ismertette már: Varga, 1999: 3.

27 == ÁBTL 2.2.1. Tóth László Lajos operatív nyilvántartó kartonja.

=== 2

A hatalom éppúgy az ellene irányuló támadásnak értelmezte a március 21-i – nem megvalósuló – spontán tüntetést, mint a pár nappal korábbi március 15-it. A rendszer számára teljességgel közömbös volt, hogy mi vitte az utcára a fiatalokat, ha arra nem a hatóságok szervezésében került sor. Nem meglepő, hogy a BM egyetlen, közös jelentést készített a március 15-i és 21-i „rendzavarásokkal” kapcsolatban a politikai rendőrség látókörébe került személyekről (a 28 személy nagyobb részét, 15 főt az utóbbi kapcsán említik).²⁸ Igazából a két nap eseményeit már azelőtt összekapcsolták, hogy 21-én bármi is történt volna. Az állambiztonság ugyanis március 15-e után érzékenyen reagált minden hasonló kezdeményezésre, és készült, illetve felkészült arra, hogy a Tanácsköztársaság évfordulóján is előfordulhat valami hasonló, ezért több – elsősorban az egyetemeken mozgó – hálózati személyt azzal bíztak meg, hogy jelentsenek az esetleges rendbontásokról.²⁹

Amelyek nem is maradtak el, és itt nem csak az emlékműnél történetekre gondolok. Tóth Lászlóék ügyében is többször megemlézték, hogy március 21-én a hűvösvölgyi nagyrétre is szerveztek egy akciót, állítólag a március 15-i tüntetés résztvevői. (Tóthék első terve még az volt, hogy ezt zavarják meg.) A réten valóban összegyűlt több száz ember, ám piros karszalagos fiatalok kérésére, illetve a rendőrök felszólítására a tömeg feloszlott.³⁰ Délután pedig – március 15-éhez hasonlóan – a Múzeumkertben is gyülekeztek néhányan, mert úgy hallották, lesz valamilyen „séta”, de a jelen lévő KISZ-esek és a rendőrök fellépése miatt eltávoztak onnan. Az erről beszámoló hálózati személy jelentése szerint a belvárosban állambiztonsági tisztek személyesen is figyelték a fejleményeket, ami megint csak azt jelezte, hogy március 15. megismétlődésétől tartottak.³¹

Tóth Lászlóék tehát hiába hivatkoztak arra, hogy akciójukat március 15-ével szemben tervezték végrehajtani, mondván, a nacionalizmus és a sovinizmus ellen nem elég kizárólag adminisztratív eszközöket igénybe venni, „mivel erőszakkal egyetlen eszmét sem lehet megvédeni, ehhez tömegbázisra van szükség”.³² A rendszer nem kért a spontán támogatásból, az internacionalizmus jegyében, a Szovjetuniót éltetve sem lehetett az utcára vonulni, ha azt nem „hivatalosan” szervezték meg. Ez persze nem meglepő, hiszen minden nem hivatalos gondolkodás gyanús volt, és ellenségesnek bélyegezték. A vizsgálati osztályon készült egyik jogi vélemény például úgy

28 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 159–167. Kimutatás az 1972. március 15-i és 21-i rendzavarásokban résztvevő, illetve az intézkedések kapcsán látóköreinkbe került egyetemi és főiskolai hallgatókról, 1972. március 29.

29 == ÁBTL 3.1.2. M-36153. 77. „Kardoskúti” fn. informátor jelentése, 1972. március 20.

30 == ÁBTL 3.1.2. M-36952/3. 194. „Bárány” fn. ügynök jelentése, 1972. március 23. ÁBTL 3.1.2. M-39011. 45–46. „Romhányi” fn. ügynök jelentése, 1972. március 28.

31 == ÁBTL 3.1.2. M-34521. 129–132. „Trójai” fn. informátor jelentése, 1972. március 21.

32 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 47–53. Tóth László fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 7.

fogalmaz, hogy Tóth László és társai a Studium Generale keretében „a csoportjaikba beosztott fiatalokkal a kijelölt tananyag túlmenően olyan politikai kérdések megvitatásával is foglalkoztak, amelyek az MSZMP politikájával való ellenzéki felfogásra utaltak. Többek között felvetették és vitatták a kubai szocializmus kérdését, egyértelműen követendőnek tartva dicsőítették Che Guevara forradalmi tevékenységét a latin-amerikai országokban.”³³ Bár a szovjetekét követő hivatalos értelmezés erős kritikával illette Guevara fenti ténykedését, alapvetően az antiimperialista harc mártírjának tekintették,³⁴ mindenképpen különös, hogy az argentin forradalmár dicsőítését ellenzékiek minősítették.

Tóth László mindent megtett azért is, hogy a hatóságok ellenségnek tekintsék. Nem csinált titkot abból, hogy elvi (baloldali, marxista) alapon ellensége a rendszernek, „stratégiailag” áll szemben vele, a március 15-én előállott helyzetben pedig csupán „taktikailag” állt (volna) ki mellette. Hozzáállását Kozma Pál tanszékvezető már a fegyelmi eljárás idején folytatott vitájuk során „nagy hülyeségnek” nevezte, mert „alkalmas arra, hogy a legvadabb politikai irányzatok ezt meglovagolják”. A – magát vélhetően szintén marxistának tartó – tanár semmilyen elvi vagy ideológiai közösséget nem vállalt Tóthtal, szerinte ugyanis az az alapvető különbség kettejük között, hogy ő feltétlen híve a rendszernek és a Szovjetunióknak.³⁵

Kozma hasonló véleményen volt, mint az egyetemi vezetés és a belügy, azaz „a hatalom”: a lényegét nem a vallott eszme jelenti, hanem a rendszerhez, azaz a fennálló rendhez való viszony. A rezsim állagőrző „marxizmusa” és Tóth forradalmi marxizmusa közötti feszültség az eljárást lezáró beszélgetés során jól érezhetően felszínre tört. Ezt Tóth László elég pikírt módon szóvá tette: társaival „rendszeresen tanulmányozzák a marxizmus tételeit” – ezt vajon a figyelmeztetése után is folytathatják-e? Juhász László rendőr alezredes válasza nem kevésbé tanulságos: „Közöltem: a marxizmus tanulmányozása helyes értelemben véve szükséges és hasznos, emiatt bárminemű elmarasztalásban nem részesülhet. Az esetben azonban, ha a marxizmus tanulmányozását – bárki – ellenséges politikai koncepciók kialakítása, ilyen nézetek »bizonyítása«, majd terjesztése céljából folytatja, az szembe találja magát az illetékes állami és pártszervekkel, szükség szerint a rendőri intézményekkel is.” Tóth a nyilvánvaló fenyegetésre csak annyit mondott: „értettem”.³⁶

Igen árulkodó a fegyelmi határozat egyik passzusa, amely szerint a megbüntett hallgatók vétséget követtek el, mert engedély nélkül csoportosultak, és mert

33 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 121–126. Jelentés az „Anarchisták” fn. ügyben, 1972. október 5.

34 == Ezen értelmezés tipikus példái: Karozag, 1969; Lavreckij, 1974. A szovjet tömb országainak Che Guevarához – és a szocialista Kubához – való ellentmondásos, sőt ellenséges viszonyára lásd: Anderle, 2000: 327–334. A hazai sajtóban megjelenő Che Guevara-képről lásd: Murai–Tóth, 2018: 103–117.

35 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 168–170. Jelentés, 1972. március 30.

36 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 145–146. Jelentés a Tóth Lászlóval folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19.

vörös kokárdát tűztek a ruhájukra. Bár ez utóbbit azért tették szóvá, mert állítólag ezzel adtak jelet másoknak a gyülekezésre (Tóthék szerint kizárólag az ünnep miatt viselték), mindenképpen figyelemre méltó, hogy önmagában ezt a körülményt 1972-ben kifogásolni lehetett. A határozat máshol egyenesen úgy fogalmazott, hogy Gara István „*tenyérrnyi vörös szalaggal felcícomázva*” jelent meg az 1919-es emlékműnél.³⁷ (A megfogalmazás akár az 1920-as vagy az 1930-as években is születhetett volna. Több mint érdekes párhuzam, hogy az akkori politikai rendőrség 1930-ban a csehszlovákiai magyar Sarló mozgalom tagjait akadályozta meg abban, hogy vörös szalaggal is díszített koszorújukat elhelyezzék a pesti Petőfi-szobron; a koszorú végül Táncsics Mihály sírjára került.)³⁸ A vörös szalag kvázi bűnjelként való kezelését mutatja egy másik eset is: Báron György házkutatástól tartva a nála lévő szalagokat délután egy barátjának adta át, aki történetesen hálózati személy volt, és azokat nyomban továbbadta „egy elvtársnak”.³⁹

Szabó Miklós 1998-ból visszanezve így értékelte az 1972. március 15-i szituációt: „A hatalom akár ki meri mondani, hogy mi a reális helyzet, akár nem, magának árt. Ha kimondja, hogy 1848 emléke szembenáll vele, elveszíti a munkásmozgalom előtti gyér »haladó hagyományok« legerősebbikét. Ha nem meri kimondani, el kell tűrnie [...], hogy a szemébe röhögjenek. A hatalom kiperdül addigi puhadiktatúrás magatartásából.”⁴⁰ A „kiperdülés” eredménye közismert: izgatás miatt több személyt is börtönbüntetésre ítétek, és a rendszer lemondott március 15. hagyományáról. Azt azonban már nem kockáztathatta meg, hogy saját, kommunista hagyományának egyik eleméről is lemondjon: vélhetően ez is szerepet játszott abban, hogy a március 21-i megmozdulás szervezőit és résztvevőit nem citálták bíróság elé, hanem megelégedtek az egyetem által meghozott fegyelmi büntetéssel.

Maga a hatósági fellépés azonban azt jelzi, hogy a hatalom ez esetben is „kiperdült” – nem(csak) „puhadiktatúrás magatartásából”, hanem a legitimációs ideológiájának számító „marxizmusából” (is). Tóthék esete újból megmutatja, hogy a fiatalok egy részében megvolt a mozgalomban való részvétel igénye, azt azonban a lehangolóan bürokratikus KISZ nem tudta és igazából nem is akarta kielégíteni. Alternatív mozgólódási próbálkozásait viszont a hatalom nem nézte jó szemmel, még akkor sem, ha a rendszer által vallott jelszavakat hangoztatták ők is. Tóth László és a hozzá hasonló fiatalok hiába voltak marxisták, azzal, hogy nem fogadták el a párt értelmezését, szükségszerűen renegátnak, eretneknek, ellenségnek tekintették őket, még akkor is, ha nem hoztak létre külön szervezetet, mint pár évvel korábban Pór György és társai. (Szélsőbalos, maoista fiatalok, többségükben egyetemisták 1967-ben hozták létre a Magyar Forradalmi Kommunista Csoportját, amely röplapot is

37 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 31–39. Fegyelmi határozat, 1972. június 1.

38 = = Bajcsi, 2017: 172–173. Köszönöm Papp István kollégámnak, hogy erre a párhuzamra felhívta a figyelmemet.

39 = = ÁBTL 3.1.2. M-34521. 129–132. „Trójai” fn. informátor jelentése, 1972. március 21.

40 = = Szabó, 1998: 53.

kiadott. A következő évben lefolytatott perben összeesküvés miatt négy személyt letöltendő, többeket pedig felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, a csoport tagjait kizárták az egyetemről, kirúgták az állásukból, illetve publikációs tilalommal is sújtották őket.⁴¹⁾

A hatalom, mint azt az 1969-re elkészült *Agitátorok* című film példája is mutatja, igen nehezen viselte, ha a forradalmi hagyományaira hivatkozó rendszeren a forradalmi eszményeket és a forradalmi cselekvést kérték számon. Magyar Dezső filmjében fiatal értelmiségiek a Tanácsköztársaság idején a forradalom mibenlétéről, az elmélet és a gyakorlat dilemmáiról, a bürokráciáról, a munkáskultúráról vitatkoznak – ám a 1919-es viták gyakorlatilag 1968-ról szólnak. A 19-esek 68-assá fazonírozását elősegítette, hogy a szereplőket radikális baloldali fiatalok és avantgárd művészek formálták meg (a Pór György csoportjába tartozó Révai Gábor például saját apját, Révai Józsefet játszotta el). Az „üzenet” annyira direkt volt, hogy a film nem kerülhette el a sorsát: betiltották, és csak az 1980-as években mutathatták be, amikor már minden szempontból időszerűtlen volt.⁴² Lehetséges, hogy a betiltásban más is közrejátszott. Az *Agitátorok* – a ludovikások felkelése, a június 24-i ellenforradalom kapcsán – elég egyértelműen utal 1956-ra. A hatalom azonban 1969-ben már nem az „ellenforradalomról” akart beszélni 1919 kapcsán, hanem 1968-ról, ám nem úgy, sőt éppenséggel nem úgy, ahogyan azt Magyar Dezső filmje tette. A hatvanas évek közepéig a tanácsköztársasági múlt még azt a célt szolgálta, hogy 1956 említése nélkül lehessen az ellenforradalomról beszélni, a hatvanas évek végén azonban már a forradalomról szóló beszéd eszközévé vált.⁴³

=== 3

A kommunista mozgalom meglehetősen ellentmondásosan viszonyult a levett Tanácsköztársasághoz, különösen azután, hogy Kun Béla és a kommün több más vezetője a sztálini terror áldozatává vált: megítélése alapvetően pozitív volt, de nem nagyon beszéltek róla. Ennek megfelelően a magyar kommunisták 1944–1945-ben nem ott folytatták, ahol 1919-ben abbahagyták. Rákosiéknak még a tizenkilences veteránok pusztá létezése is kényelmetlen volt, szervezetüket rövidesen fel is oszlatták.⁴⁴ Az 1949-re kiépült kommunista diktatúra legitimációjának forrásává nem 1919-et, hanem 1945-öt tette meg. Ezt fejezi ki az 1949-ben elfogadott alkotmány preambuluma is, amely így kezdődött: „A nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól, szétzúzta a földesurak és nagytőkések népellenes államhatalmát, megnyitotta dolgozó népünk előtt a demokratikus fejlődés útját.” Bár a bevezető említést tesz az „1919. évi szocialista forradalom” tapasztala-

41 = = ÁBTL 3.1.9. V-154419/1–8. Vö. Murai–Tóth, 2018: 117–127.

42 = = Apor, 2014: 189–196.; Gelenosér, 2008: 72–73.; Murai–Tóth, 2018: 174–179.; Csunderlik, 2018. Vö. Révai, 2012: 161–168.; Muhi, 1998; Morsányi, 2017.

43 = = Vö. Apor, 2014: 197.

44 = = Müller, 2008.

tairól is (amelyet a magyar nép fel tud használni a szocializmus építésében), de maga a Tanácsköztársaság kifejezés nem olvasható benne.⁴⁵ A nemzeti, hazafias retorikát és legitimációs stratégiát alkalmazó, önmagát a 400 éves függetlenségi törekvések egyetlen jogos örökösének tekintő kommunista párt számára még 1848 is használhatóbb múltnak számított, mint 1919.⁴⁶

Bár némi változás már a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett időszakban elkezdődött (Kun Bélát például 1956 februárjában lényegében rehabilitálták⁴⁷), a Tanácsköztársaság megítélésében igazi változás csak a Kádár-korszakban következett be. Az 1956-os forradalom leverését követően a kádári rezsim az első pillanattól arra törekedett, hogy folytonosságot teremtsen a kommün leverése utáni és az 1956-os „ellenforradalom” között, lényegében ezzel igazolva utóbbi ellenforradalmi jellegét. Ez legitimációs szempontból nagy jelentőséggel bírt, ugyanis a Kádár-kormány megalakulásának fő indokát az képezte, hogy Nagy Imre kabinetje képtelen volt az ellenforradalmi veszély elhárítására. A hivatalos nyilvánosságot valósággal ellepték az 1919-es és az 1956-os „ellenforradalmak” közötti összefüggésekre rámutató megnyilvánulások (sajtcikkek, propagandakiadványok stb.).⁴⁸ Jelképes volt az is, hogy az újjászervezett ifjúsági mozgalom, a KISZ megalakítására éppen 1957. március 21-én került sor.⁴⁹

Apor Péter megállapítása szerint a Kádár-korszak első éveiben „1956 perspektívája biztosította 1919 történetének tragikus végét”.⁵⁰ 1919 tehát nem annyira maga a Tanácsköztársaság, mint inkább annak bukása és az azt követő ellenforradalom okán vált a rendszer számára releváns múlttá. A hatvanas évek legelejétől azonban, amikor a hatalom elkezdett nem beszélni 1956-ról, 1919 – mint „az »ellenforradalomról« szülő beszéd helyettesítője”⁵¹ – jelentősége csökkent. Ezt mutatja többek között, hogy 1967. március 21-én Kun Béla, Landler Jenő és Szamuely Tibor közös emlékművének avatásán Nemes Dezső, a pártfőiskola igazgatója mondott beszédet, aki ugyan az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) tagja volt, de nem tartozott a legfelső pártvezetésbe. (Két évvel később a Dózsa György úti Tanácsköztársaság-emlékművet

45 == 1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról. *Magyar Közlöny. Törvények és Rendeletek Tára*, 174. sz. 1949. augusztus 20. 1355.

46 == Apor, 2014: 53–56. Vö. K. Horváth, 2016: 21–22.

47 == Születésének 70. évfordulóján a *Szabad Nép* és a *Pravda* is méltató cikket közölt róla. Kun Béla születésének 70. évfordulójára. *Szabad Nép*, 1956. február 21. 3.; A *Pravda* megemlékezett Kun Béla születésének 70. évfordulójáról. *Szabad Nép*, 1956. február 22. 6.

48 == Apor, 2014: 61–96, 158–171.

49 == Biztos, ami biztos, beszédében Fock Jenő KB-titkár felhívta a figyelmet az alakulás dátumának jelképes voltára: Zászlót bontott a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség. *Népszabadság*, 1957. március 22. 2. (A lap ugyanezen az oldalon számolt be a Tanácsköztársaság tiszteletére rendezett emlékünnepegről is.)

50 == Apor, 2014: 170.

51 == Uo. 26.

pedig Ilku Pál művelődésügyi miniszter avatta fel, aki csak póttagja volt a PB-nek.) Nemes – amúgy nem túl magvas – beszédének legfőbb mondanivalója: a Tanácsköztársaság „hazánk történetének egyik legdicsebb fejezete; olyan időszak, amikor a munkásosztály és harci szövetségei Magyarországot a nemzetközi haladás, a szocialista világhorradalom élvonalába emelték”.⁵²

Ez a mondat jól kifejezi azt a korabeli hivatalos értelmezést, mely szerint a Tanácsköztársaság a Kádár-korszakban mintegy a helyére került, elfoglalhatta méltó helyét a magyar történelemben, illetve, ami akkoriban ezzel egyet jelentett, annak „haladó hagyományaiban”. Az 1972-ben módosított alkotmány preambuluma immáron az ezeréves államiságra való hivatkozással kezdődött („Magyarországot több mint egy évezreden át a nép munkája, áldozatvállalása, társadalomformáló ereje élte és tartotta fenn.”), így ebben a kontextusban említette – immáron a nevéen – a Tanácsköztársaságot is (amelynek tapasztalataival gazdagodva tudták lerakni a szocializmus alapjait).⁵³ Ezzel együtt bár az 1945-ös felszabaduláson kívül továbbra is 1919 maradt az egyetlen történelmi esemény az alkotmány szövegében, a kommün a Kádár-korban sem vált a rezsim alapító mítoszává, hanem a történelem helyeként funkcionált. Ez a szemlélet mutatkozik meg a – Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján, 1959. március 21-én felavatott – Munkásmozgalmi Panteon létrehozásában is, amelyet úgy alakítottak ki, hogy a magyar múlt folytonosságát a maga teljességében mutassa be, és a kommunista múltat és benne 1919-et e folytonosság egyik elemeként prezentálja.⁵⁴

A kommün viszonylagos emlékezetpolitikai súlytalanságát mutatja a korai Kádár-korszak meghatározó alakjának, Münnich Ferencnek a példája is. Bár Münnich nem kis szerepet játszott a magyar Vörös Hadsereg 1919-es harcaiban (főleg az északi hadjáratban), személye inkább a spanyol polgárháborús és – legfőképpen – az 1956-os tevékenysége miatt volt fontos. Jól mutatják ezt a halálakor megjelent nekrológok,⁵⁵ illetve Fehér Lajosnak a temetésen elhangzott búcsúztatója: ezekben még Münnich 1918-as oroszországi ténykedéséről is nagyobb terjedelemben volt szó, mint 1919-ről. (Fehér Spanyolországról nem beszélt, talán azért, mert Tömpe István a spanyolosok és internacionalisták nevében külön búcsúbeszédet tartott.)⁵⁶

52 = = Tisztelettel adózunk az 1919-es forradalmár vezetők emlékének. Felavatták a Tanácsköztársaság nagyjainak emlékművét. *Népszabadság*, 1967. március 22. 3.

53 = = 1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről. *Magyar Közlöny*, 32. sz. 1972. április 26. 257. Az ezeréves magyar államiságra történő hivatkozás Kádár János javaslatára került a szövegbe, lásd: Vastagh, 2017: 227.

54 = = Apor, 2014: 119–157.

55 = = Pl. *Népszabadság*, 1967. november 30. 3.; *Népszava*, 1967. november 30. 3.; *Magyar Nemzet*, 1967. november 30. 3.

56 = = Nagy részvétellel búcsúztatták dr. Münnich Ferencet. Sok ezer gyászoló a Kerepesi temetőben. *Népszabadság*, 1967. december 3. 1–2. Az utókor tanulni fog róla és tanulni fog tőle. A Kerepesi temetőben nagy részvétellel búcsúztatták el Münnich Fe-

A Tanácsköztársaság más értelemben is a történelem helyévé vált: a hatvanas évek elejétől 1919 elvesztette közvetlen gyakorlati hasznát a rendszer számára, lényegében funkciótlaná, a dicső múlt egyik lezárt fejezetévé vált, ami lehetővé tette, hogy a történettudományos kutatások tárgyává válhasson. Jól mutatja ezt Hajdu Tibornak az 50. évfordulóra megjelent monográfiája, amely történelmi eseményként és nem aktualizálható üzenetek tárházaként kezelte a kommünt.⁵⁷ A hivatalos emlékezet- és történelempolitika reprezentánsai gyakran előadták, hogy a különböző időszakok torzításai után a Kádár-korszakban immár „reális”, „objektív” képet lehet alkotni a Tanácsköztársaságról. Ez az objektivitás persze sajátos értelmezést kapott: „A tárgyilagosságban érvényesülő pártosság: ez az, ami felszabadíthatja 1919 tudatformáló energiáját” – fogalmazott Pándi Pál, a központi pártlap kulturális rovatvezetője 1969-ben.⁵⁸ Vass Henrik, a Párttörténeti Intézet igazgatója pedig az 50. évforduló kapcsán egyszerre hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar nép és benne az 1918–1919-es forradalmi periódus történetét „a valóságnak megfelelően”, „torzításoktól mentesen” kell feldolgozni, és arra, hogy „harcolni kell az objektivitás ellen”.⁵⁹ A Borsányi György Kun Béla-életrajzára érkező éles bírálatok,⁶⁰ illetve a könyv – részben a Kun család által kezdeményezett – visszavonása azt mutatják, hogy a fenti irányelvek tíz év múlva is érvényesek voltak.⁶¹ Borsányi munkája ugyanakkor annak bizonyítékaként is értelmezhető, hogy a hetvenes évek végén 1919 már nem kizárólag a kritikátlan emlékezés terepe lehetett. (Ugyanez igaz Romsics Ignác-nak ezzel egy időben írt, de csak 1982-ben megjelent, a Duna–Tisza közéről szóló munkájára is, amelyet ráadásul nem értek hasonló politikai retorziók; ebben persze a téma „periférikusabb” jellege is közrejátszhatott.⁶²)

Azzal együtt, hogy a Tanácsköztársaság történelmi eseménnyé, a jelenhez vezető „út” egyik szakaszává vált, a tudományos mezőn kívül ez a szakasz kevés konkrét vonással bírt, csupán a szocialista jelen elvont előképeként idézték meg.⁶³ Miként Hajdu Tibor 1979-ben megfogalmazta: „a Tanácsköztársaságot a történelmi Pantheon megszentelt szobrává” merevítették. Majd hozzátette: „Jogosan tekintjük 1919-et elődünknek a szocializmus építésében, de nem túl sima-e a kontinuitás íve? [...] Nem kell-e (éppen a hagyomány pontos ábrázolásáért) világosan kimondani,

rencet. *Magyar Nemzet*, 1967. december 3. 3. Mély részvétellel búcsúztatták dr. Münnich Ferencet. *Népszava*, 1967. december 3. 1–2. A búcsúbeszéd jelentőségéhez Fehér politikai mentalitása, önképe szempontjából lásd: Papp, 2017: 371.

57 = = Hajdu, 1969.

58 = = Pándi Pál: Kiaknázatlan tartalék. Száraz György drámája, A vezérkari főnök a Nemzeti Színházban. *Népszabadság*, 1969. március 7. 7.

59 = = Vass, 1969: 7.

60 = = Nemes, 1979; Józsa–Milei, 1979. Vö. Borsányi, 1979.

61 = = Az ügyről lásd: B. Kádár, 2018: 80–82.

62 = = Romsics, 1982.

63 = = Apór, 2014: 190–191.

hogy akkor más úton jártak?”⁶⁴ A kommün hivatalos emlékezete azonban akkor is árulkodó, ha mindezt explicit módon nem is mondták ki: az „érett” Kádár-korszak számára 1919 távoli, hősi múlttá vált, amely nem sok konkrét üzenetet tartogat a jelen számára. Absztrakt jellege nyilvánult meg abban is, hogy a Tanácsköztársaságra való emlékezés 1967-től – a Forradalmi Ifjúsági Napok keretében – feloldódott a „forradalmi hagyományokra” való közös emlékezésben. A rendszer ezzel ráadásul azt is üzenté (amit tulajdonképpen a KISZ 1957. március 21-i megalakítása is előrevetített), hogy a forradalmak legfeljebb az ifjúságot kell hogy érdekeljék. „Kaland, izgalom, forradalmi romantika” – állt egy Szamuely Tibor 1919-es oroszországi repülőútja által inspirált, 1969-ben készült játékfilm forgatásáról szóló újságcikk címében.⁶⁵

A forradalmi hagyományaira hivatkozó rendszer tehát egyrészt a távoli, lezárt, történelmi múltba, másrészt romantikus kalandfilmekbe és kalandregényekbe utalta a forradalmat, illetve megpróbálta leválasztani róla a fegyveres politikai erőszak képzetét, és a mindennapi szocialista építőmunka heroizálásával igyekezett a forradalom fogalmát kiterjeszteni.⁶⁶ Tökéletesen érthető, hogy a békés építőmunkát feladó, ismét fegyvert ragadó, világforradalomról álmodozó, szentimentális Che Guevara miért nem fért bele ebbe a képbe. De nem fért bele a világforradalom illúziójától áthatott 1919 és az azt megelevenítő, 1968-assá fazonírozó *Agitátorok* sem. A mindennapi munka fegyvelmezett elvégzésének hősiességét propagáló, a hatalomgyakorlás tekintetében egyre inkább konzervatív jellegűvé váló Kádár-rezsim enyhén szólva ellentmondásosan viszonyult a tekintélyeket semmibe vevő Lenin-fiúkhoz, csakúgy, mint az 1968-as diáklázadókhoz.

A március 15-i engedély nélküli megemlékezések 1972-ben kezdődő sorozata bizonyítja: nemhogy a rendszer által felkínált forradalompótlék, de még a forradalom rendszer által biztosított emlékezete sem elégítette ki a fiatalok igényét. A legtöbben – ahogy Hajdu Tibor fogalmazott – „egyetértő unalommal” vettek részt az 1918–19-es forradalmak emlékünnepein, és „békés – óvatos – szélvédett korunkban” természetesnek, de kissé anakronisztikusnak találhatták az azokra való emlékezést.⁶⁷ Annak, hogy 1919 nem vált a magyar nemzeti tudat olyan magától értetődő és elszakíthatatlan elemévé, mint 1848, természetesen több oka volt, de mindenképpen szerepet játszott abban, hogy még az 1919-es hagyomány „természetes” örökösének tekinthető kommunista párt sem tett túl sokat, hogy ez másképp legyen. A hivatalosságon kívül pedig nem volt olyan emlékező közösség, amely számára releváns múlt lett volna 1919. A veteránok elvileg kivételt képezhettek volna, de ők mint

64 = = Hajdu, 1979: 4.

65 = = Nagyszabású magyar–szovjet koprodukció. Kaland, izgalom, forradalmi romantika. *Magyar Hírlap*, 1969. június 11. 9.

66 = = Apor, 2014: 195–196.

67 = = Hajdu, 1979: 3. Hajdu Tibor pár évvel később is úgy fogalmazott, hogy a köztudat mint pozitív hagyományhoz, de „nagy érdeklődés vagy lelkesedés nélkül” viszonyul az 1918–19-es időszakhoz. Hajdu, 1984–1985: 40.

tizenkilencesek nem alkothattak közösséget sem 1945, sem 1956 után. (Ezt jól mutatja az 1957 elején részben 1919-esek által alapított, keményvonalas Táncsics Kör és hetilapja, a volt népbiztos, Hevesi Gyula főszerkesztő által jegyzett *Magyarország* esete. A hatalmát konszolidáló kádári vezetés felszámolta a szervezetet, amely csak a Partizánszövetség keretében, a régi kommunisták „nyugdíjasklubjaként” működhetett tovább, illetve a lapot is megszüntették.⁶⁸) Akkor sem, ha időről időre elővették őket mint autentikus emlékezőket és kitüntetni való hősokeket.

Úgy látom, hogy nem alkottak ilyen emlékező közösséget a rendszert balról kritizáló magyar „hatvannyolcasok” sem. 1972. március 21. ebből a szempontból kivételes alkalomnak számított, ugyanis nincs nyoma annak, hogy Tóth Lászlók egyébként hivatkoztak volna 1919-re.⁶⁹ A Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulója inkább csak ürügyet szolgáltatott nekik a fellépésre, március 21. kizárólag március 15. ellenpólusaként volt fontos a számukra. A kettőt a Forradalmi Ifjúsági Napokban összemosni kívánó hatalom már csak ezért sem nézhette jó szemmel a fellépésüket. Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején jelentkező más hazai szélsőbaloldali csoportokra is igaz volt, hogy nem reflektáltak 1919-re. (Bár a KMP és így a Tanácsköztársaság örökösének is tekintették magukat, ennek az örökségnek a mibenlétéről nem volt mondanivalójuk.) A szervezkedésért elítélt magyar hatvannyolcasok, Pór Györgyék ugyanúgy Maóra, Che Guevarára és Fidel Castróra hivatkoztak, mint nyugati társaik. Ebben vélhetően közrejátszott, hogy a tekintély és a bürokrácia ellen lázadó fiatalok számára nem lehetett példakép az a Szamuely vagy Korvin, akiknek a szülők nemzedéke emlékművekkel adózott. Előfordult persze, hogy Pór György egy, a börtönből írt levelében 1919, konkrétan Szamuely Tibor kapcsán kezdett el elmélkedni a forradalmi értelmiség közösséghez tartozásának kérdéséről, itt azonban inkább csak a kommunista múltból vett példáról van szó, az eszme-futtatásnak nem Szamuely képezte a kiindulópontját.⁷⁰ És persze az is előfordulhatott, hogy egy – Castróért és Che Gueváráért rajongó – szegedi egyetemista egy tanszéki könyvtár rendezése során talált Sztálin-képet tett ki a kollégiumi szobája falára, ráírva, hogy „gyilkos”, ezzel fejezve ki felháborodását a sztálini koncepciók perек miatt. „Legfőképpen az váltotta ki dühét, hogy Kun Bélát ártatlanul meggyilkolták” – állította a fiú.⁷¹

68 = = Pór–Cseh, 1994.

69 = = Aradi Béla elmondta a rendőröknek, hogy Tóth László és társai „saját ideológiájuk alátámasztására közös dolgozatot készítenek”, amihez többek között Kun Béla *Szocializmus és szindikalizmus* című művét is fel kívánták használni. (ÁBTL 3.1.5. O-14991. 209–210. Jelentés Aradi Béláról, 1972. május 2.) Kunnak azonban sem 1919-ből, sem máskorról nem ismert ilyen írása. Talán Szabó Ervin *Szocializmus és Szindikalizmus és szociáldemokrácia* című, 1919 elején, tehát még a kommün előtt együtt, egyetlen füzetben megjelent írásairól van szó.

70 = = ÁBTL 3.2.2. T-9481/1. 219/31–41. Pór György levele, 1969. június 23.

71 = = ÁBTL 3.1.5. O-14792. 42–45. Jelentés, 1971. február 11.

1972. március 21. abban a tekintetben is kivételes napnak bizonyult, hogy nem lett folytatása, 1848-éval ellentétben a következő években 1919 évfordulóján semmilyen „rendbontásra” nem került sor. Az állambiztonság kezdetben azért elővigyázatos volt, így a hálózati személyeknek 1973-ban nemcsak március 15-én, hanem 21-én is résen kellett lenniük, és azonnal jelenteniük kellett minden rendkívüli eseményt.⁷² Ez utóbbi napon azonban már semmi érdekes nem történt, hacsak az nem, hogy az utolsó pillanatban lefűjták a műszaki egyetem kollégiumai között megrendezni kívánt futóversenyt, ami visszatetszést keltett a versenyfűzfő hallgatók körében.⁷³ A következő években azonban már a politikai rendőrség sem számított rendbontásra ezen a napon. Az újabb nemhivatalos megemlékezésre egészen a Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulójáig kellett várni.

= = = 4

1989. március 21-én délelőtt koszorúzási ünnepséget tartottak a budapesti Dózsa György úton. A Himnusz elhangzása után az MSZMP, a kormány, a fegyveres testületek, a Hazafias Népfőnt, a szakszervezetek, a KISZ, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége (MEASZ) és a fővárosi tanács nevében helyeztek el koszorúkat a tanácsköztársasági emlékmű talapzatán. Az ünnepség az Internacionáléval ért véget. Az országos napilapok kivétel nélkül beszámoltak az eseményről, a *Népszabadság*, a *Népszava* és a *Magyar Hírlap* fényképet is közölt róla. A tudósítások – a központi pártlap kivételével – ebben az évben viszont arról is hírt adtak, hogy a hivatalos rendezvényen kívüli megemlékezésre is sor került az emlékműnél, a *Népszava* és *Magyar Nemzet* hosszabban, míg a *Magyar Hírlap* egy képaláírásban. Az ELTE KISZ Bizottsága kezdeményezésére régi (Hazafias Népfőnt, MEASZ stb.) és új társadalmi szervezetek (pl. Münnich Ferenc Társaság, Baloldali Alternatíva Egyesülés, Reform Kör) rendezésében, mintegy 200 fő részvételével került sor a megemlékezésre, amelyen Jánosy Ferenc közgazdász tartott beszédet.⁷⁴

Ez a rendezvény szintén munkát adott az állambiztonságnak, annak operatív biztosítását ugyanis a BRFK III/III-D. alosztálya végezte (csakúgy, mint a hivatalos megemlékezését). A délután 17 órára tervezett „alternatív” megemlékezést a Münnich Ferenc Társaság és az ELTE KISZ Bizottsága (konkrétan annak titkára, egy bizo-

72 = = Pl. ÁBTL 3.1.2. M-36153. 103–104. „Kardoskúti” fn. informátor jelentése, 1973. március 8. ÁBTL 3.1.2. M-39011. 109–111. „Romhányi” fn. ügynök jelentése, 1973. március 16. ÁBTL 3.1.2. M-37126. 95–96. Jelentés a „Filozófus” fn. informátorral megtartott találkozóról, 1973. március 20.

73 = = ÁBTL 3.1.2. M-36153. 105–107. „Kardoskúti” fn. informátor jelentése, 1972. március 22.

74 = = Jelent és jövőt jelző évforduló. *Népszabadság*, 1989. március 22. 1. 5. A Tanácsköztársaságra emlékezett az ország. *Népszava*, 1989. március 22. 1. 3. A Tanácsköztársaság léte és fennállása beleszólt a történelembe. *Magyar Hírlap*, 1989. március 22. 1. Megemlékezések március 21-ről. *Magyar Nemzet*, 1989. március 22. 3.

nyos Rózsa György Eduárd) is bejelentette a rendőrségen, előbbi 500–600, míg utóbbi 5000 (!) fő részvételére számított. A fenti alosztály 10 operatív tisztet és két rendőrautót küldött a helyszínre. (A délelőtti hivatalos koszorúzásra ennek a felét is elégségesnek tartották, igaz, azon csak 200–250 meghívott részvételét jelezték előre.) A helyszín biztosításában természetesen a BRFK közbiztonsági osztályának beosztottjai is részt vettek.⁷⁵

Délután öt órára a szervezők által vártnál jóval kevesebben, a BRFK III/III. Osztály jelentése szerint kb. 80–100 fő gyűlt össze a MÉMOSZ-székház előtt, ahonnan átvonultak a tanácsköztársasági emlékműhöz. Ez az ünnepség is a Himnusszal kezdődött, majd sor került az ünnepi beszédre (a felszólaló nevét a jelentés nem közölte), amely állambiztonsági értékelés szerint „pozitív hangvételű volt”, amennyiben „kiállt az MSZMP mellett”. Ezt a transzparenszek is kifejezték, azok ugyanis a pártot, illetve a Tanácsköztársaság 70. évfordulóját éltették, illetve feltűnt Kádár János arcképe is. A rendezvényen egyébként a Duna-kör és a Fidesz tagjai is feltűntek, akik magnóra vették az elhangzott beszédet, atrocitásra azonban nem került sor.⁷⁶

Bár a résztvevők száma nem érte el a szervezők által remélt létszámot, az alternatív megemlékezés még így is nagyobb szabású volt, mint a hivatalos, amely – 70. évforduló ide vagy oda – nem lépte túl egy átlagos március 21-i koszorúzás kereteit. Az állampárt vezetése nem is tervezett ennél nagyobb rendezvényt. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 1988 áprilisában eleve arra tett javaslatot, hogy az 1918–1919-es események, konkrétan a „polgári demokratikus forradalom”, a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) megalakulása és a „Magyar Tanácsköztársaság” kikiáltása 70. évfordulójáról „történelmi jelentőségüknek megfelelően, de mértéktartóan, szerény keretek között” emlékezzenek meg.⁷⁷ A PB olyannyira magévá tette az indítványt, hogy a javaslatban szereplő kereteket még mértéktartóbbá tette, amennyiben az abban szereplő reprezentatív megemlékezések (ünnepi KB-ülések, tudományos és emlékülések) megtartását sem tartotta szükségesnek.⁷⁸

A központi ünnepségek programja így lényegében a koszorúzásokra szűkölt. (A határozat általában előírta még, hogy a pártszervek is emlékezzenek meg az évfordulókról, jelenjenek meg a témával kapcsolatos írások, összeállítások, illetve a

75 == ÁBTL 1.12.2. IX/1. 391/II-50/III/1. Hivatalos feljegyzés, 1989. március 20. Uo. Intézkedési terv a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulója alkalmával tervezett megmozdulások operatív biztosítására, d. n.

76 == ÁBTL 1.12.2. IX/1. 391/II-50/III/1. Jelentés operatív biztosítás végrehajtásáról, 1989. március 21.

77 == MNL OL M-KS 288. f. 5/1025. ó. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelmének, a KMP megalakulásának és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulójáról történő megemlékezésre, 1988. április 26.

78 == MNL OL M-KS 288. f. 5/1025. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1988. május 3-án megtartott üléséről.

pártoktatásban is foglalkozzanak az 1918–1919-es forradalmakkal.) Az állampárt vezetése láthatóan nem kívánt nagy energiát fektetni a megemlékezésekbe, még saját születésnapjának megünneplését is letudta azzal, hogy az évfordulóhoz közeli KB-ülésem az elnöki megnyitó keretében méltassák a kommunista párt megalakulásának jelentőségét (erre végül 1988. november 22-én Grósz Károly kerített sort). Az MSZMP-t 1988–1989-ben nem a múltja, hanem a jelene (és a jövője) foglalkoztatta; az évfordulókkal kapcsolatos külföldi megemlékezések és propagandaakciók kidolgozására adott instrukció egészen világosan fogalmazott: „Ennek keretében – a történelmi múlt bemutatása mellett – a párt mai politikája és gyakorlata, történelmi tapasztalatainak ismertetése álljon a középpontban.”⁷⁹

1989. március 21-én végül mégis rendeztek központi megemlékezést, igaz, nem a fővárosban, hanem Debrecenben. Ezen Lukács János PB-tag, pártszervezésért felelős KB-titkár mondott beszédet, aki 1919-ből gyakorlatilag csak a szocializmus elvont eszméjét tartotta megőrzendőnek. Kérdéses persze, hogy ennek a „szocializmusnak” volt-e egyáltalán közös pontja Kun Béla, Lukács György, Kunfi Zsigmond vagy Ágoston Péter szocializmusával. Lukács János 1989-ben ugyanis arról beszélt, hogy az „átmeneti világ” „nem fog mindenben mélyrehatóan különbözni a kapitalizmustól”. Fejtegetéseibe nem erőltetett bele 1919-es párhuzamokat, legfeljebb 1945-ig nézett vissza.⁸⁰ A hatalmát féltő, annak utolsó hónapjait élő állampártnak láthatóan semmi mondanivalója nem volt már a Tanácsköztársaságról.

A nem hivatalos megemlékezés pusztá ténye is azt mutatja azonban, hogy volt olyan társadalmi csoport, amely számára ünnepelni való hagyomány maradt 1919. Ez persze nem feltétlenül jelentette azt, hogy ezen „emlékező közösség” releváns múltként kezelte volna 1919-et. A legnagyobb terjedelmű sajtótudósítás szerint ugyanis a rendezvény szónoka egyetlen üzenetet fogalmazott meg a Tanácsköztársaság kapcsán, méghozzá azt, hogy a létező szocializmussal nem a marxi tanítás és a szocializmus eszméje jutott válságba. Ezt követően viszont – a kommüntől meglehetősen idegen – fejtegetésbe kezdett arról, hogy a válságból kivezető utat egyedül a piaci viszonyok kialakítása jelentheti, még akkor is, ha illúzióknak tartotta a nyugati piacgazdaságokhoz való integrálódást.⁸¹ Vagyis nagyon úgy tűnik, hogy március 21. ez esetben is csak ürügy volt a rendszer melletti fellépésre. Am ahogy 1972-ben, úgy a hatalom 1989-ben sem igényelte a „balosok” támogatását: a rendszertől mi sem állt távolabb, mint bármiféle mozgalom. Sőt, a szervezők rövidesen ellenségnek minősültek és az állambiztonság célkeresztjébe kerültek.⁸²

79 == MNL OL M-KS 288. f. 5/1025. ó. e. A Politikai Bizottság 1988. május 3-i határozata az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelmének, a KMP megalakulásának és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulójáról történő megemlékezésre.

80 == *Népszabadság*, 1989. március 22. 1. 5.; *Népszava*, 1989. március 22. 1.; *Magyar Hírlap*, 1989. március 22. 1.; *Magyar Nemzet*, 1989. március 22. 3.

81 == Nagygyűlés a Dózsa György úti emlékműnél. *Népszava*, 1989. március 22. 3.

Írásom alapvetően 1919 Kádár-kori és nem 1972 rendszerváltozás utáni emlékezetével foglalkozott, így utóbbiról nem is kívánok bővebben beszélni. Egyetlen körülményre azonban mindenképpen érdemes rámutatni. Az 1972. március 21-i alternatív tüntetéskezdeményezés a március 15-i megmozdulások ellenpontjaként maradt meg a kollektív emlékezetben. Krassó György már 1989-ben felelevenítette, hogy „maoista jogászhallgatók” vörös kokárdás ellentüntetést kívántak szervezni a március 15-i spontán tüntetés után.⁸³ Az ügy iratai alapján erősen kérdéses, hogy Tóth László és társai mennyire tekinthetők maoistának, ám a kifejezés szitokszóként rajtuk maradt, ami – nem kismértékben Demszky Gábor személye, illetve politikai szerepvállalása okán – a későbbi politikai választóvonalak, a „nemzeti” és a „nemzetietlen” „oldalak” szembeállításának visszavetítését is célozta, nyilván a magukat az előbbibe sorolók részéről.

Demszky Gábor 2012-ben megjelent visszaemlékezése szerint Gödöllőn értesültek a március 15-i eseményekről, de igazából nem rendelkeztek pontos információkkal: „Cselekedni akartunk, ám teljesen félreértettük a Pesten folyó demonstráció céljait, és a hivatalos propagandának bedőlve elhittük, hogy a tüntetés nacionalista megmozdulás volt.” Egy rendszerkritikus, ám (az 1972-es Demszky bizonyára nem biggyesztette volna ide ezt a szót) baloldali tüntetést terveztek, az pedig „szinte véletlen” volt, hogy a választásuk éppen március 21-ére esett, a Tanácsköztársaság „igazából semmit” sem jelentett a számukra. Tenni akarásukat az 1968-as párizsi diákmegmozdulások példája fűtötte, ám amikor egyre több információt szereztek a március 15-én történekről, egyre többük gondolta úgy, hogy rossz ötlet volt az ellentüntetési terve. Előző este Báron Györgyék lakásán le is szavazták a „meggondolatlan megmozdulást”; a fő érv az volt, hogy nem tüntethetnek azok ellen a fiatalok ellen, akiket megvertek és lecsuktak 15-én.⁸⁴ (Megjegyzem, ez a motívum az 1972-es iratokban nem került elő, nyilván nem is volt ildomos a hatóságok előtt ezzel előjönni.)

Demszky tehát igyekezett közös nevezőre hozni a két nap történéseit, amelyet a Kádár-rendszerrel való szembenállás jelentett. Ennek érdekében hangsúlyozta azt is, hogy jól ismerte az egyik március 15-én letartóztatott tüntetőt, Murgács Gábort, aki egy ideig a szüleinél lakott. Erről a kapcsolatról már az állambiztonság is tudott: információik szerint Tóth László és Demszky Gábor pénzt gyűjtöttek Murgács részére, és megfelelő védőügyvédet is igyekeztek keresni neki.⁸⁵ Megjegyzem, a Pór

82 = = ÁBTL 3.1.5. O-20055. ÁBTL 3.1.9. V-167218. ÁBTL 2.7.1. NOIJ tárgymutató kartonok: Münnich Ferenc Társaság. ÁBTL 2.7.1. NOIJ névmutató kartonok: Rózsa Eduardo.

83 = = BFL XIV. 47. 1. „Magyar Október” Szabadsajtó Tájékoztató Szolgálat, 1989. március 15. 3.

84 = = Demszky, 2012: 13–14.

85 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 106–119. Összefoglaló jelentés az „Anarchisták” fn. ügyben, 1972. szeptember 18. Vö. Demszky, 2012: 21.

György egyik társaként elítélt Dalos György is úgy látta, hogy „az »internacionalista« tüntetés a »nacionalista« ellenpárja akart lenni, bár nem ellenséges, hanem inkább rivalizáló jelleggel”, tudniillik a rendszerrel való szembenállás tekintetében, hiszen mindkettő arra a tényre reagált, hogy a rezsím önmagát mind az 1848-as, mind az 1919-es hagyomány örökösének tekintette.⁸⁶ Dalos – bár az ő nevét is rendre belekeverték, bizonyára azért, mert ő valóban maoista volt – egyébként nem vett részt az 1972. márciusi eseményekben, a maoista szervezkedés vezetője, Pór György azonban igen, igaz, nem a 21-i, hanem a 15-i tüntetésen, amiért rendőrhatalósági figyelmeztetésben is részesült.⁸⁷

Amire rá szeretnék mutatni: akik március 21-ét március 15-ével állítják szembe, és az előbbi rendszertámogató, míg utóbbi rendszerellenes jellegét hangsúlyozzák, lényegében a „maoisták” korabeli értelmezését adják vissza. Azok viszont, akik a rendszerellenesség és az ellenzékiesség közös platformjára kívánják hozni a kettőt, az akkori hatalomhoz és az állambiztonsághoz hasonlóan interpretálják a történeteket. Megjegyzem, az 1989. március 21-i tüntetés esetében ilyen dilemmák fel sem merülnek, ez az esemény ugyanis nem vált méltóvá arra, hogy a rendszerváltás kanonizált történetének része legyen, így kikerült a kollektív emlékezetből.⁸⁸ Ez nyilvánvalóan a szervezők kilétének köszönhető, akiket – noha, mint volt róla szó, újonnan alakult, az állambiztonság célkeresztjébe került társadalmi szervezet is volt közöttük – az akkori és a mostani közvélekedés „keményvonalasnak” tekint.

86 = = Dalos, 2010: 14.

87 = = Sasvári, 2000: 129. Vö. ÁTL 2.2.1. Pór György operatív nyilvántartó kartonja. Pór Györgyöt a következő években minden március 15. előtt menetrendszerűen begyűjtötte a rendőrség, egészen 1975-ös kivándorlásáig: Dalos, 2010: 15. Rendőrségi kihallgatása során Pór egyébként elmondta, hogy 1971 végén vagy 1972 elején személyesen is megismerkedtek Tóth Lászlóval: ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 67–69. Átirat Pór György meghallgatásáról, 1972. június 7.

88 = = Például az 1988–1989-es tüntetésekről és demonstrációkról a rendszerváltás 30. évfordulójára összeállított honlap sem említi: <http://tuntetes-archivum.hu/> (utolsó letöltés: 2020. március 21.).

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.12.2. A Budapesti Rendőrfőkapitányság állambiztonsági szerveinek iratai
IX/1. Tüntetések, demonstrációk, megmozdulások

2.2.1. Operatív nyilvántartások

2.7.1. Napi operatív információs jelentések

3.1.2. Munka-dossziék

M-3452I. „Trójai”

M-36153. „Kardoskúti”

M-36952/3. „Bárány”

M-37126. „Filozófus”

M-3901I. „Romhányi”

3.1.5. Operatív-dossziék

O-14792. „Gerilla”

O-1499I. „Anarchisták”

O-1499I/1. „Anarchisták”

O-20055. Münnich Ferenc Társaság

3.1.7. Titkos-dossziék

T-9481/I. „Összetartók”

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-154419/1-8. Pór György és társai

V-167218. „Turista”

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XIV. 47. Krassó György és Krassó Miklós iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. f. Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei

5. cs. Politikai Bizottság

==== Sajtó ====

Magyar Hírlap
Magyar Közlöny
Magyar Közlöny. Törvények és Rendeletek Tára
Magyar Nemzet
Népszabadság
Népszava
Szabad Nép

==== Hivatkozott irodalom ====

Anderle, 2000

Anderle Ádám: Ernesto Che Guevara. In: Horváth Gyula – Anderle Ádám: *Perón – Che Guevara*. Budapest, Pannonica. 161–342.

Apor, 2014

Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

B. Kádár, 2018

B. Kádár Zsuzsanna: Centrum és periféria a történetírásban, avagy hol helyezkedett el a Párttörténeti Intézet folyóirata. *Educatio*, 27. évf. 1 sz. 74–83.

Bajcsi, 2017

Bajcsi Ildikó: A csehszlovákiai sarlós nemzedék magyarországi kapcsolatrendszere 1925–1944. *Regio*, 25. évf. 4. sz. 155–191.

Barcsi–Soós, 2019

Barcsi Tamás – Soós Kinga: 68 és a „három M” (Marx, Mao, Marcuse). A hatvanas évek ellenkultúrájának és örökségének néhány társadalomfilozófiai összefüggéséről. *Replika*, 110. sz. 137–154.

Borsányi, 1979

Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth.

Csunderlik, 2018

Csunderlik Péter: Miért géppuskázta le a világot a Cserny Józsefet játszó Hobo az 1969-ben készült *Agitátorok* végén, és miért tiltották be a filmet?
In: *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Szerk. Egyri Gábor.
Budapest, Napvilág. 91–92.

Dalos, 2010

Dalos György: Demszky az antivilágban. *Múlt és Jövő*, 3. sz. 14–17.

Debord, 2006

Debord, Guy: *A spektákulum társadalma*. Ford. Erhardt Miklós.
Budapest, Balassi–BAE-Tartóshullám.

Demszky, 2012

Demszky Gábor: *Elveszett szabadság. Láthatatlan történeteim*.
Budapest, Noran Libro.

Gelencsér, 2008

Gelencsér Gábor: A macskaköves úton. 1968 és a magyar filmművészet.
Mozgó Világ, 8. sz. 70–77.

Hajdu, 1969

Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth.

Hajdu, 1979

Hajdu Tibor: A rehabilitált Tanácsköztársaság. *Kritika*, 3. sz. 3–4.

Hajdu, 1984–1985

Hajdu Tibor: 1918–1919. Két forradalom utóélete.
Medvetánc, 1984/4. – 1985/1. sz. 27–43.

Józsa–Milei, 1979

Józsa Antal – Milei György: Megjegyzések Borsányi György Kun Béláról szóló biográfiájához. *Párttörténeti Közlemények*, 4. sz. 185–221.

K. Horváth, 2016

K. Horváth Zsolt: Találkozás egy fiatalemberrel. Radnóti Sándor: A forradalom apálya és egy marxista forradalomelmélet. In: *Filozófus a műteremben. Tanulmányok Radnóti Sándor 70. születésnapjára*. Szerk. Somlyó Bálint és Teller Katalin. Budapest, ELTE Eötvös. 17–24.

Karczag, 1969

Karczag Gábor: *Ernesto Che Guevara*. Budapest, Kossuth.

Köpeczi (szerk.), 1970

Köpeczi Béla (szerk.): *Reform vagy forradalom? Diákság, egyetem, társadalom Nyugat-Európában*. Budapest, Móra.

Lavreckij, 1974

Lavreckij, Ioszip: *Che Guevara*. Ford. Kassai Ferenc. Budapest, Kossuth.

Marcuse, 1990

Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember*. Ford. Józsa Péter. Budapest, Kossuth.

Morsányi, 2017

Morsányi Bernadett: Szenvedély a celluloidon. Beszélgetés Magyar Dezsővel. I. rész. *Filmvilág*, 6. sz. 8–11.

Muhi, 1998

Muhi Klára: Forradalmak és büntetések. Beszélgetés Magyar Dezsővel és Koltai Lajossal. *Filmvilág*, 11. sz. 8–10.

Murai–Tóth, 2018

Murai András – Tóth Eszter Zsófia: *1968 Magyarországon. Miért hagytuk, hogy így legyen?* Budapest, Scolar.

Müller, 2008

Müller Rolf: 19-esek 45-ben. Tanácsköztársasági veterán-szövetség feloszlása az első szabad választások előtt. *Betekintő*, 4. sz.

Nemes, 1979

Nemes Dezső: Észrevételek Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza című munkájához. *Párttörténeti Közlemények*, 3. sz. 33–110.

Papp, 2017

Papp István: *Febér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz.

Pór–Cseh, 1994

Pór Edit – Cseh Gergő Bendegúz: A baloldal „baloldala”. Dokumentumok a születő Kádár-rendszer tiszavirágéletű kommunista ellenzékének történetéhez. *Társadalmi Szemle*, 10. sz. 84–94.

Révai, 2012

Révai Gábor: *Bemutakozásaim története*. Pozsony–Budapest, Kalligram.

Romsics, 1982

Romsics Ignác: *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben*.
Budapest, Akadémiai.

Sasvári, 2000

Sasvári Edit: Miért éppen Pór? A kádári „üzenési” mechanizmus természetéhez.
In: *Évkönyv 2000. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Kőrösi Zsuzsanna –
Standeisky Éva – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 124–159.

Szabó, 1998

Szabó Miklós: 1972. *Beszélő*, 3. sz. 48–55.

Varga, 1999

Varga László: Demszky esete a továbbélő állambiztonsággal. *Élet és Irodalom*,
november 19. 3, 9.

Vass, 1969

Évforduló és párttörténetírás. Interjú Vass Henrikkel, a Párttörténeti Intézet
igazgatójával. *Valóság*, 3. sz. 1–10.

Vastagh, 2017

Vastagh Pál: Alkotmányrevízió 1972: kitörési kísérlet vagy korrekciós próbálkozás.
Múltunk, 2. sz. 203–244.

Kulcsszavak

=====

egyetem, történeti emlékezet, Tanácsköztársaság

/ The Revolution as Monument and History: 21 March 1972 /

On 21 March 1972, the 53rd anniversary of the proclamation of the Hungarian Soviet Republic, far-leftist (“Maoist”) law students who opposed to the Communist regime wanted to commemorate the Soviet Republic outside the official ceremony in Budapest. The action was intended as a reaction to the unlicensed, spontaneous demonstrations held on 15 March 1972, the Memorial Day of the Hungarian Revolution of 1848, considered as counter-revolutionary and nationalist by the leftist students. Although an alternative commemoration on 21 March was eventually not held, state security launched an investigation against the main organizers, and the communist leadership of the university initiated disciplinary proceedings against them. This shows that the authorities interpreted the initiative as an attack on the regime, even if it wanted to stand up for the ideas voiced by the Communist power (communism, internationalism, friendship with the Soviet Union, etc.). The case can also be interpreted as a manifestation of the tension between the conservative “Marxism” of the regime and the revolutionary Marxism of the youth. At the same time, the two had one thing in common: 1919 was not a relevant past for either the power or the leftist youth. The article researches the reasons for this situation: how the memory of the Soviet Republic of 1919 developed in the Kádár era.
